

ניסן התשס"ט

בס"ד

איסור דם בספר ויקרא לפרשת צו

ב. בשני מקומות נזכר איסור אכילת הדם לצד איסור אכילת חלב (בפרקים ג' [פסוק י"ז] וז' [פסוקים כ"ג-כ"ה]), דבר המעיד על קשר ביניהם.

אולם, קשר זה חסר בפרק י"ז, בו נזכר איסור אכילת הדם לבדו, וההבדל אומר דרשני.

ג. בכל המקומות מוזכר איסור הדם בקשר להקרבת קרבנות, וגם הפסוקים מצביעים על הזיקה בין מעמדו של הדם כמכפר לבין איסור אכילתו: "ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשותיכם" (י"ז, י"א).

אולם, דיוק בפסוקים יראה שאיסור הדם נזכר דווקא בהקשר של קרבן שלמים:

בפרקים ג' וז' הדברים מפורשים, וגם פרק י"ז עוסק בעיקר בשלמים, שהרי בראשיתו (פסוקים ג'-ז') מדובר על האיסור לשחוט בשר חולין לשם אכילת 'תאוה' והחובה להביאו כקרבן, כלומר כשלמים (שהרי רק שלמים נאכלים לבעלים).

ד. על כל אלה יש להוסיף את החזרה הרביעית והחמישית על הציווי בספר דברים, בו באותו הפרק (פרק י"ב) נשנה האיסור פעמיים:

4. דברים י"ב

(יג) השמר לך פן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה: (יד) כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך שם תעלה עלתיך ושם תעשה כל אשר אנכי מצוה: (טו) רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר כברכת ה' אלוקיך אשר נתן לך בכל שערך הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל:

(טז) רק הדם לא תאכלו על הארץ תשפכונו פמים:

(כ) כי ירחיב ה' אלוקיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר כי תאוה נפשך לאכל בשר בכל אות נפשך תאכל בשר: (כא) כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלוקיך לשוים שמו שם וזבחת מבקרך ומצאנך אשר נתן ה' לך כאשר צויתך ואכלת בשערך בכל אות נפשך: (כב) אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל פן תאכלנו הטמא והטהור יחדו יאכלנו:

(כג) רק חזק לבלתי אכל הדם כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר: (כד) לא תאכלנו על הארץ תשפכונו פמים:

(כה) לא תאכלנו למען ייטב לך ולבגית אחרת כי תעשה הישר בעיני ה':

(כו) רק קדשין אשר יהיו לך ונדרך תשא ובאת אל המקום אשר יבחר ה': (כז) ועשית עלתיך הבשר והדם על מזבח ה' אלוקיך ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלוקיך והבשר תאכל:

כפילות איסורי אכילת דם

איסור אכילת הדם נזכר כמה פעמים בספר ויקרא:

א. בסוף פרשת זבח השלמים:

1. שמות פרק ג'

יז חוקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו

ב. בפרשתנו, בסוף תורת זבח השלמים:

2. שמות ז'

(כב) וידבר ה' אל משה לאמר: (כג) דבר אל בני ישראל לאמר כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו: (כד) וחלב גבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכל לא תאכלו: (כה) כי כל אכל חלב מן הבהמה אשר יקריב ממנה אשה לה' ונכרתה הנפש האכלת מעמיה:

(כו) וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה:

(כז) כל נפש אשר תאכל כל דם ונכרתה הנפש ההוא מעמיה:

ג. בפרק י"ז, בהמשך לדין 'שחוטי חוץ' (בפסוקים ג'-ח') אומרת התורה כך:

3. שמות י"ז

(י) ואיש איש מבית ישראל ומן הגר הגר בתוכם אשר יאכל כל דם ונתתי פני בנפש האכלת את הדם והכרתי אתה מקרב עמך: (יא) כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם כי הדם הוא בנפש יכפר:

(יב) על פן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם לא תאכל דם והגר הגר בתוכם לא יאכל דם:

(יג) ואיש איש מבני ישראל ומן הגר הגר בתוכם אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר:

(יד) כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא ואמר לבני ישראל כל דם לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו הוא כל אכלו יכרת:

(טו) וכל נפש אשר תאכל גבלה וטרפה באזרח ובגר וכבס בגדיו ורחץ במים וטמא עד הערב וטהר:

(טז) ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ ונשא עונו:

האזכורים הרבים מעוררים כמה שאלות:

א. השאלה המיידית היא, כמובן, מדוע יש לחזור על איסור אחד שלוש פעמים?

זאת ועוד - אם נדייק, נראה שבפרק י"ז נזכר איסור הדם פעמיים:

פעם ראשונה במסגרת הגדרת עונש הכרת לאוכל הדם (פסוק י'), ופעם שנייה במסגרת ההנמקה למצוות כיסוי הדם (פסוק י"ד).

טעם האיסור**נושאי פרק י"ז**

אם נתבונן בפרק י"ז בויקרא נראה שהפרק נחלק לארבעה חלקים (ועוד נספח העוסק בטומאות נבלה שלא נדון בו):

א. פסוקים ג'-ז': איסור שחיטת בהמות לצורך אכילה מחוץ לאוהל מועד וללא הקרבתן¹.

העושה כן **"דס ייחשב לאיש ההוא, דס שפך"** (ד'), והעונש הוא כרת (שם).

סיבת האיסור והעונש הוא **"למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיכם אשר הם זבחים על פני השדה והביאם לה' אל פתח אהל מועד... וזרק הכהן את הדם על מזבח ה' פתח אהל מועד... ולא יזבחו עוד את זבחיכם לשעירים אשר הם זנים אחריהם"** (ה'-ז').

כלומר ביחידה זו נאסרת כל שחיטת חולין של בהמה שניתן להקריבה.

שחיטה שכזו, שאינה לשם שמים, הופכת את המעשה לדומה לשפיכת דמים, וכאן הביטוי **"שפיכת דם"** מתפרש בשתי משמעויות:

גם פיזית - הדם נשפך ולא נזרק על המזבח, וגם כביטוי - העושה כך הרי הוא כמי ששופך דם אדם ("שופך דם האדם באדם דמו יישפך" [בראשית ט', ו']).

ב. פסוקים ח'-ט': ביחידה זו נאסרת הקרבת קרבן מחוץ למקדש, כלומר לא רק שחיטת חולין אסורה, אלא גם שחיטה לשם שמים מחוץ למשכן.

כאן המטרה היא לרכז את עבודת ה' במקום אחד, ולא רק למנוע שחיטת חולין.

ביחידה זו לא נאמר שהשוחט הרי הוא כשופך דמים, שכן סוף סוף לשם שמים הוא שוחט, ומאותה הסיבה גם לא נזכר החשש שהבהמה תוקרב לשעירים;

למרות זאת, העונש על כך הוא כרת.

הסיבה לרצונה של התורה לרכז את עבודת הקורבנות במשכן אינה מבוארת, אך ייתכן ויש לה גם היבטים דתיים פנימיים (השכינה מתגלה רק במקדש), וגם התרחקות מדרכי עבודה זרה אפילו ללא החשש לזביחה לשעירים ממש.

ג. פסוקים י'-י"ב: מי שיאכל דם - הקב"ה יתן בו פניו והוא יכרת מעמו (י').

ד. פסוקים י"ג-ט"ו: חובת כיסוי דם בשחיטת חיה או עוף. עונשו של המפר מצווה זו הוא כרת.

החזרה בדברים כשלעצמה אינה יוצאת דופן, שכן מצוות רבות מוזכרות בספר דברים שנית, אך כאן החזרה חריגה משתי בחינות:

א. האיסור נזכר פעמיים באותו הפרק, בשני הקשרים.
ב. קיימות בפסוקים חזרות רבות ומודגשות, הכוללות עימן דברי שכנוע וחיזוק: **"רק חזק"** ואחריו נימוק (פסוק כ"ג), ובנוסף לכך גם ההבטחה **"למען ייטב לך"** (כ"ד).

לסיכום סעיף זה, ראינו שלאיסור הדם יש, אם כן, מעמד חשוב בתורה, ובשעור זה ננסה להבינו.

הציווי העיקרי

נמקד כרגע את מבטנו בספר ויקרא לבדו, אם כי חלק מהמסקנות יהיו רלוונטיות גם לאמור בספר דברים.

כאשר יש הופעות שונות של מצווה או סיפור, ייתכן שמקום אחד הוא עיקרי, והאזכורים האחרים הם משניים.

ייתכן, כמובן, שישנם כמה אזכורים מקבילים ושווי מעמד, אך במקרה שלנו נראה שזהו אינו המצב.

לכאורה, המקום בו נזכר האיסור במפורט ובצורה מסודרת הוא המקום העיקרי, ולכן היינו צריכים להצביע על פרק ז' כמקום העיקרי, שהרי בו קיימים כל המרכיבים של ציווי מלא:

א. מצווה.

ב. תנאי המצווה.

ג. עונש על אי קיומה.

חיזוק לדעה זו מתקבל מניסוח הפסוקים בפרק י"ז: כאשר מדובר בו על איסור הדם הוא נזכר כאיסור ישן, שכן משמעות הפסוק (פסוק י"ב): **- מקור 3**

"על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם לא תאכל דם" היא **"על כן אמרתי כבר בעבר..."**, וכך היא גם משמעות הפסוק (פסוק י"ד)

"ואומר לבני ישראל דם כל בשר לא תאכלו"

כלומר, נראה כי הופעת האיסור בפרק י"ז היא חזרה על פרקים ז' וג'.

אלא שהרב תמיר גרנות סובר שהמקום העיקרי של הופעת האיסור הוא פרק י"ז ולא פרק ז', מהסבה הבאה:

גם בפרק י"ז קיימים כל המרכיבים של המצווה שנוכרו לעיל (הציווי עצמו, תנאי האיסור, והעונש על הפרתו) אך כאן נוסף גם הנימוק לאיסור, התופס מקום מאוד מרכזי בפרשה (ראה טבלה).

חסרונו של הנימוק בפרקים ג' וז' אומר דרשני, שכן אך טבעי הוא שהנימוק למצווה יופיע במקום הראשון בו היא נאמרת.

היעדרו של הנימוק בפרק ז' מצביע על כך שאין הוא יכול להיאמר עדיין, מפני שהאיסור בהקשרו בפרשיות הקרבנות אינו במקומו הראשי, ולכן אינו ניתן לביאור מלא; רק בפרק י"ז, שהוא המקום העיקרי של האיסור, ניתן להעמיד אותו על יסודו (נסביר טענה זו ביתר פירוט בהמשך).

כלומר, לדעת הרב תמיר גרנות, מבחינה כרונולוגית אמנם קודם פרק ז' לפרק י"ז, ולכן הופעת איסור הדם בפרק ז' היא אכן ראשונה בזמן, ופרק י"ז מתייחס אליו כידוע ומוכר;

אולם, מבחינת מהות האיסור פרק י"ז הוא הפרק הראשי ופרק ז' משני לו.

1 פטש הכתוב הוא כי הפרשייה עוסקת באיסור שחיטת בהמת חולין, וכך פירש הרמב"ן (בפסוקים ב'-ג'). אולם, רש"י (בפסוק ג') פירש כי מדובר בבהמת קדשים ובאיסור שחוטין חוץ. המקור לשאלה זו הוא, כפי שמסביר הרמב"ן (שם), מחלקות תנאים בין רבי ישמעאל לרבי עקיבא (חולין טז-יז), ואין כאן המקום להאריך בכך.

אנו הלכנו בעקבות הרמב"ן ופשוטו של מקרא.

במילים "ושפך את דמו וכסהו בעפר" (פסוק י"ג) אנו רגילים להבין שהדגש הוא על הכיסוי, וזהו אכן המקור למצוות כיסוי הדם.

אולם, הרישא - "ושפך את דמו" - חשובה לא פחות, והיא איננה תיאור פעולה בלבד, אלא ציווי: יש לשפוך את דמו ולא לאוכלו.

הבנה זו יכולה לבאר עובדה הלכתית: מצוות כיסוי הדם נוהגת רק בחיה, ולא בבהמה (חולין פג:), כפשוטו של מקרא.

אולם, טעם הדבר קשה לכאורה - האם דם החיה אדום יותר מדם הבהמה?

ומסביר הרב תמיר גרנות שהתשובה היא: שלכל אחד מהמינים יש דין משלו לדם: **מקור 3 - לבהמה: "וזרק הכהן את הדם על מזבח ה' פתח אהל מועד" (ויקרא י"ז, ו').** לחיה: "ושפך את דמו וכסהו בעפר" (ויקרא י"ז ג'). כלומר, דם הבהמה אינו מכוסה מפני שהוא עולה על המזבח, וזהו יעודו; את דם החיה, שאינו משמש לכפרה, יש לשפוך ולכסות, כדי שהדם לא יתגולל על העפר.

מסתבר שזו גם הסיבה לאזכור הכפול של איסור אכילת הדם בפרק: ביחידה השלישית הוא נזכר בקשר לבהמות, ובה טעמו העיקרי הוא העלאתו למזבח; ביחידה הרביעית הוא נזכר בקשר לבעלי חיים, ובה טעמו הוא ש"נפש הבשר בדם היא" (י"א).

כלומר עיקר החידוש בדין חיה (ביחידה הרביעית) הוא החובה לשפוך את הדם, למרות שהוא לא משמש לעבודת הקרבנות, וזאת כיוון ש"נפש כל בשר דמו היא" - "כל בשר", ולא רק בהמות שקרבות במזבח.

(הערה: הרב תמיר גרנות מציע לראות בציווי זה בסיס מהותי לחיוב השחיטה בכל בעלי החיים, ולא רק אלה הקרבים, שכן על ידי השחיטה (בעורק הראשי) הדם נשפך על הארץ והוא אינו נצרב בבעל החיים כמו בדרכי המתה אחרות.)

מבנה פרק י"ז

לאור מסקנותינו עד כאן, אם נעיין שוב במבנה פרק י"ז כולו, ונגלה שהוא כתוב בצורה כיאסטית:

א₁. יחידה א' - מגבלה הנוגעת לחולין: איסור אכילת בהמת חולין, והעובר על איסור זה "דם שפך".

ב₁. יחידה ב' - מגבלה הנוגעת לקדשים: איסור שחוטי תוץ.

ב₂. יחידה ג' - מגבלה הנוגעת לקדשים: איסור אכילת דם².

א₂. יחידה ד' - מגבלה הנוגעת לחולין: מצוות כיסוי דם חיה, המנוסחת בביטוי "ושפך את דמו וכסהו בעפר".

א₁ ו_א²: הפרק מתחיל ומסתיים בחולין. שחיטת בהמה לשם חולין אסורה מכל וכל, והעושה כן "דם שפך".

לכן, דרך היתר אכילתה הוא הקרבתה וזריקת הדם על המזבח (א₁ במבנה הכיאסטי, יחידה א').

2 הקביעה שיחידה זו עוסקת בקדשים תוסבר להלן.

שני הטעמים לאיסור אכילת דם

היחידה השלישית אוסרת לאכול דם: לא רק אכילת הבשר לבדו אסורה (כפי שנלמד ביחידה הראשונה), אלא גם אכילת הדם של הבשר.

לאיסור ניתנים כאן שני נימוקים:

א. "כי נפש הבשר בדם היא" (י"א) - אין לאכול את הנפש של בעל החיים.

ב. "ואני נתתיו לכם על המזבח" (שם) - לדם יש תפקיד פולחני ראשון במעלה, ולכן אין להשתמש בו לאכילת חולין.

תפקידו של הדם הוא לכפר, על ידי כך שזורקים אותו על המזבח (פעולה הנעשית בכל קורבן).

משמעות הדבר היא שהדם שייך לה' לעולם, בדומה לחלב, שגם אותו יש להקריב ואין לאכול.

ראוי לשים לב ששני הנימוקים קשורים זה בזה:

מדוע הדם נבחר להזרק על המזבח?

מפני שהוא הנפש, והנפש צריכה להעלות על המזבח.

כלומר, הנימוק היסודי הוא היות הדם הנפש,

והנימוק השני, היות הדם מכפר, הוא תוצאה של הראשון.

אף על פי כן, אומר הרב תמיר גרנות, יש לומר שכל נימוק מספיק בפני עצמו כדי לאסור את אכילת הדם:

החלב אסור באכילה אף שאינו הנפש, וזאת מפני שלעולם הוא עולה למזבח, כלומר הוא חלקו של ה'.

מכאן, שאפילו אם הדם לא היה הנפש, הוא היה נאסר באכילה מפני שכמו החלב הוא ניתן למזבח.

מאידך, אפילו לא היה הדם קרב למזבח כלל, הוא היה נאסר מפני שהוא הנפש, ואין לאכול את הנפש עם הבשר:

גם כאשר יש היתר לאכול את הבשר, צריך לעשות זאת בלי חיותו.

אכילת הבשר בלא הדם מתירה את אכילתו, שכן לא החיים נאכלים אלא דבר מת.

לעומת זאת, לצמחים אין דם, ולכן 'חיה' אינם נפסקים כאשר נוטלים מהם חלק, ואפילו כאשר חותכים אותם עד לשורשיהם.

דם חיה

להבדל בין שני הנימוקים יש כמה תוצאות.

החשובה שבהן נוגעת באכילת בעלי חיים שאינם קרבים על המזבח, שלא נאסרו לאכילת חולין כמו הבהמות הקרבות, עליהן דובר בפסוק ג';

האם מותר לאכול את דמן?

אם הדם נאסר רק מפני שהוא קרב על המזבח - אין כאן סיבה לאוסרו, שהרי דם חיה או עוף ניצודים אינו קרב.

לעומת זאת, אם הסיבה היא היות הדם הנפש, יש לאוסרו, ואכן כך אומר הכתוב בהמשך פרק י"ז: **מקור 3 -**

(יג) וְאִישׁ אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִן הַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכְם אֲשֶׁר יְצוּד יְצִיד חַיָּה אוֹ עוֹף אֲשֶׁר יֶאֱכַל וְשָׁפַךְ אֶת דָּמוֹ וְכִסְהוּ בְּעֶפֶר:

(יד) כִּי נֶפֶשׁ כָּל בְּשָׂר דָּמוֹ בְּנַפְשׁוֹ הוּא וְאָמַר לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל דָּם כָּל בְּשָׂר לֹא תֹאכְלוּ כִּי נֶפֶשׁ כָּל בְּשָׂר דָּמוֹ הוּא כָּל אֲכָלְיוֹ יִפְרֹת:

אילו האיסור היה נזכר בעולה או בחטאת, לא היינו יודעים את טעמו, שהרי בקרבנות הללו גם גוף הבשר נאכל למזבח או לכהנים כחלק מאכילת מזבח, וניתן היה לחשוב שהדם והחלב מוקרבים כחלק מהקרבת הבהמה כולה.

נראה שזו גם הסיבה למיקוד האיסור בפרק ז' לעוף ולבהמה: **"וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ כְּכֹל מוֹשְׁבֵי תֵיכֶם לְעוֹף וְלַבְּהֵמָה" (כ"ו).**

דם חיה לא נאסר, מפני שמן הטעם של עבודת הקורבנות אין לאסור דם חיה, שהרי חיות אינן מוקרבות.

בפרק י"ז התחדש הטעם המוסרי: **"כי נפש הבשר בדם היא"** ולכן רק בפרק זה נאסר גם דם החיה.

ואכן, החלב אסור רק בשור, כשב ועז מהם קרב קרבן לה' ולא בחיה (ז, כ"ה), בניגוד לדם האסור גם בחיה וגם בבהמה (י"ז, י"ג-י"ד).

אולם, עדיין אנו צריכים להסביר מדוע האיסור נאמר פעם אחת בפרק ג', במערכת הקרבנות הראשונה, ופעם שנייה בפרק ז'.

מסתבר שכפילות הציוויים נובעת מכפילות המערכות הכלליות של הציווי על הקרבנות³: פרשת ויקרא כוללת את מערכת הקרבנות השלמה, והיא אמורה לכלל ישראל (ויקרא א', ב').

לכן, הדינים הבאים בה קשורים בעיקר לזווית הראיה של הבעלים המביא את הקרבן: כגון איזו בהמה מקריבים, מהי הסיבה להבאתה, וטקס ההקרבה העיקרי.

פרשת צו אמורה לכהנים (ו', ב'), וגם היא כוללת ציווי על כל הקרבנות (הנקראים בה 'תורות'), אך בה מודגשת בעיקר זווית הראיה של הכהן: תפקידי הכהנים, החלקים הנאכלים לכהנים, ונספחי העבודה שאינם מעיקר ההקרבה (כגון תרומת הדשן).

לאור זאת, מסתבר שהתורה רוצה להורות על איסור הדם הן מהזווית של הישראל המקריב, והן מהזווית של הכהן המשרת.

אמנם בשני המקרים האיסור נובע מהיות הדם חלק מהותי בעבודת הקורבנות, אבל ייתכן שהאיסור עצמו נובע משני מקורות שונים: יש בשימוש בדם בעבודת הקרבן צד של שלילה וצד של חיוב; מחד, הוא שולל את סעודת הזבח הפגאנית שכללה כנראה גם את אכילת הדם, שכן העלאת הדם על המזבח מונעת את אכילתו, מאידך, הוא נושא אופי חיובי, מפני ש"נפש הבשר בדם היא", ולכן יש בו כוח כפרה.

שחיתת חיה מותרת, ולכן דרך ההיתר היא שפיכת הדם וכיסויו (א₂ במבנה הכיאסטי, יחידה ד'); הביטוי שפיכת דם מקשר מבחינה סגנונית בין שתי היחידות. אם אין היתר לשחוט, שפיכת הדם היא איסור חמור - כך באדם וכך בבהמה; אם יש היתר להרוג, שפיכת הדם וכיסויו הם תנאי להיתר האכילה.

ב₁ וּב₂: ציינו כי יחידה ג' (קטע ב₂ במבנה הכיאסטי) עוסקת באיסור אכילת דם קדשים, וזוהי מסקנה של הדיון הקודם - כיוון שנימוק האיסור הוא היות הדם נתון על המזבח, ודאי שמדובר על בעל חיים המוקרב במזבח.

הזיקה בין הקטע ב₂ לבין הקטע ב₁ ברורה: בקטע ב₁ מדובר על שחיטה לשם שמים אך שלא באהל מועד, ודינה הוא כרת. בקטע ב₂ מדובר על שחיטה לשם שמים אך הדם אסור באכילה, וגם במקרה זה הדין הוא כרת.

כלומר גם לאחר שהותרה שחיטת בהמה על ידי הקרבתה, אכילת הדם אסורה מפני שהדם אמור להזרק על המזבח ובכך להשלים את מעשה ההקרבה, ואכילתו היא חילול ההקרבה.

אם כן, ראינו כי האיסורים ביחידות ב' (ב₁ במבנה הכיאסטי) וג' (ב₂ במבנה הכיאסטי) הם איסורים הקשורים בעבודת הקורבנות,

ולעומת זאת, האיסורים ביחידות א' (א₁ במבנה הכיאסטי) וד' (א₂ במבנה הכיאסטי) עוסקים בשחיטת חולין, והאיסורים בהם נובעים ממעמדו המהותי של בעל החיים כיצור חי בעל נפש, ומהיות דמו של בעל החיים נוזל החיים - הנפש.

מסתבר גם שהקרבה בין פרשיית איסור הקרבת קרבן מחוץ למשכן ובין פרשיית איסור אכילת דם בהמות (יחידות ב' וג') מעידה על מניע רוחני משותף, והוא קשור בשלילת דרכי פולחן של הגויים.

ריבוי מזבחות, כפי שהוזכר לעיל, מאפיין את הפולחן האלילי; מסתבר שגם אכילת הדם הייתה חלק מהפולחן האלילי, וגם עימה התורה מתעמתת בהיבט ה"פולחני" של האיסור.

רעיון זה מובלע בפרשיה כאן והוא מבואר יותר בדברים י"ב, ואכמ"ל.

הקשר בין איסור חלב לבין איסור דם

לאור הבנה זאת של פרק י"ז, יקל עלינו להבין את הציוויים הנוספים על הדם בפרשיות הראשונות של הספר, כפי שמסביר הרב תמיר גרנות:

כפי שראינו העובדה הבולטת ביותר היא הופעתו של האיסור בפרקים ג' וז' בצמוד לאיסור החלב, למרות שבפרק י"ז לא נזכר איסור החלב כלל.

עובדה זו מרמזת על משמעות הופעתו של איסור הדם בפרקי הקרבנות:

בפרקים אלו הוא מופיע רק בהקשרו הפולחני - כשם שהחלב אסור מפני שהוא קרב על המזבח, כך נאסר הדם מאותה סיבה.

זו בודאי גם הסיבה לכך שהאיסור נזכר דווקא בצמוד לקרבן שלמים, שהרי שאר החלקים בקרבן זה נאכלים לבעלים או לכהנים, ורק החלב והדם קרבים:

העובדה שהם החלקים היחידים המוקרבים מצביעה על כך שהם קרבים לא בגלל מעמד הקרבן, אלא בגלל המעמד של החלב והדם;

³ הרוצה להרחיב בנקודה זו יעיין במאמרו של אברהם שמאע, מגדים ב', "שתי מגמות בחנוכת המשכן", וכן בספרו של הרב אלחנן סמט, עיונים בפרשת השבוע, פרשת ויקרא, ובפירושו של רד"צ הופמן לתורה שם.

זו, אם כן, הסיבה שהעקרון "כי נפש הבשר בדם היא" מוצב על ידי התורה דווקא בפרק י"ז:

רק היציאה מעיסוק במקדש וחוקיו הפנימיים מגלה לנו שאכילת המזבח אינה מהווה מעשה פולחני גרידא, אלא היא גם 'מתיר' לשחיטת בהמות, שבלי הקרבן הן אסורות באכילה בגלל החשיבות של חייהן.

הבנה זו מעמידה את היחס לבעלי החיים והיחס לדם בכלל על בסיס מוסרי ואידאלי, וממנה עולה העקרון ש"הדם הוא הנפש".

השימוש בדם כמרצה נגזר מעקרון זה, ולכן התורה לא נימקה את איסור אכילת הדם בהקשרים הפולחניים בהם הוא הופיע (פרקים ג', ו'ז) עד שהיא קבעה את הבסיס לחשיבותו בפרק י"ז.

נספת: טעם איסור דם על פי הרמב"ם והרמב"ן

הרמב"ם מסביר (כדרכו במצוות אחרות) את איסור דם כהרחקה מדרכי עבודה זרה, ואלו דבריו במורה נבוכים:

5. הרמב"ם במורה נבוכים ג' מ"ו

ודע כי ה"צאבה" היה הדם אצלם טמא מאוד, ועם זאת היו אוכלים אותו בדמותם שהוא מזון השדים, וכאשר אכלו מי שאכלו כבר נתחבר עם השדים, ויבואו אליו ויודיעוהו העתידות כפי שמדמים ההמון מעניינית השדים. והיו שם אנשים שאכילת הדם קשה עליהם מפני שהוא דבר שטבע האדם קשה ממנו, לפיכך היו שוחטים בעל חי ומקבצים דמו בכלי או בגומה ואוכלים בשר אותו הנשחט סביב אותו הדם, מדמים בפעולה זו שהשדים אוכלים אותו הדם שהוא מזונם, והם אוכלים הבשר, ותושג הרעות, כיון שהכל אכלו על שלחן אחד בקבוצה אחת, ויבואו אליהם בדמיונם אותם השדים בחלום, ויודיעו נעלמות ועזרו להם. כל אלה השקפות שהלכו אחריהן באותן הזמנים, והיו חשובות מפורסמות, לא היה ספק אצל ההמון באמתתן. ולכן באה התורה - השלמה אצל יודעיה - לסלק את אלה החלאים המושרשים, ואסרה אכילת הדם, והחמירה באיסורו כדרך שעשתה באזהרה על עבודה זרה בדיקוק, אמר יתעלה ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם וגו', כמו שאמר בנותן מזרעו למולך ונתתי את פני בנפש ההיא וגו', ולא נאמר כיצא בפסוק זה במצווה שלישית זולת עבודה זרה ואכילת הדם, כי אכילתו הייתה מביאה למין מעבודה זרה והיא עבודת השדים. וטיהרה [שפד] את הדם, ועשאתו מטהר מי שהוזה בו, והזית על אהרן ועל בגדיו וגו' וקידש הוא ובגדיו, וציווה להזותו על המזבח, ונעשת כל העבודה פיזורו שם לא קיבוצו, ואמר ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר, ושם מתפזר כמו שאמר ואת כל הדם ישפך, ואמר ודם זבחך ישפך על מזבח ה' אלוהיך כלומר, הרמב"ם קשר איסור זה לאיסורי עבודה זרה, כשהוא מסווג זאת כעבודת השדים, והוא מסביר שבתקופת התורה האמינו בני אדם רבים בכך שהדם הוא אוכל השדים, וכאשר סועד אדם את ליבו בדם, הוא מתקרב לשדים וכתוצאה מכך נגלים לו סודות ועתידות כמוסים.

כידוע לא האמין הרמב"ם בקיומם של השדים, אך הוא תפס שבתקופה המדוברת היה קיום השדים דבר ברור למעלה מכל ספק אצל בני האדם, ובפרט אצל עובדי השדים.

הרמב"ם מוכיח את דבריו מהפסוק: "ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם, והכרתי אתה מקרב עמה" (י"ז, ו).

מנקודת הראות של הישראל המקריב, ברור שהוא אינו יכול לאכול את הדם, שהרי הדם מכפר על חטאו על ידי ריצויו על המזבח.

אולם, נימוק זה אינו בהכרח תופס עבור הכהנים, שכן אכילת הדם על ידי הכהנים יכולה הייתה להיות, כמו אכילת הבשר עצמו, 'משולחן גבוה', דהיינו הם אוכלים בשם המזבח ולא במקומו.

על כן, יש טעם לצוות על האיסור גם בפרשה העוסקת בהוראות לכוהנים, כדי לשלול את האפשרות שאכילת הדם תיהפך לצורה לגיטימית של פולחן.

סיכום איסור דם בספר ויקרא:

ראינו שכנראה הפרשייה האוסרת את אכילת הדם בפרק י"ז היא הפרשייה היסודית, למרות שמבחינה כרונולוגית היא המאוחרת מבין השלוש.

בפרק י"ז נתחדש הנימוק היסודי של איסור אכילת הדם - "נפש הבשר בדם היא" (י"א).

נימוק זה מעמיד את איסור האכילה על בסיס של נורמה מוסרית.

לפי דברי התורה בפסוקים אלו, תפקידו של הדם כמכפר על המזבח נובע מהגדרתו כ"נפש"; משמעות דברי הפסוק "כי נפש הבשר בדם היא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשותיכם כי הדם הוא בנפש יכפר" (שם) היא כי הנפש, המתבטאת בדם, מכפרת על הנפש החוטאת של האדם.

הפרשיות הנוספות האוסרות את הדם, בפרק ג' ובפרק ז', בהן האיסור נקשר בעבודת הקרבנות ונובע ממנו, נגזרות מהנימוק הפולחני, כלומר הדם משמש במזבח ועל כן אסור לאוכלו. כיוון שנימוק זה הוא משני, גם הציווי הנובע ממנו אינו תופס את המקום המרכזי.

ניתן לשאול מדוע לא כתבה התורה את הנימוק העיקרי כבר בפרק ז' או קודם לכן, ומדוע המתנה עד פרק י"ז כדי ללמד על כך שהדם הוא הנפש?

הרב תמיר גרנות מסביר שהתשובה לשאלה נובעת מחידושו העיקרי של פרק י"ז.

פרק זה הוא הראשון בפרקי ספר ויקרא שאינו עוסק בהוראות לעבודה במשכן, אלא בחיים מחוצה לו;

בפרק זה התורה מסדירה את היחסים בין עבודת הקודש לחיי החולין.

מתוך כך עולה האיסור לשחיטת בהמות חולין מחוץ לאהל מועד, ומתברר שרק עבודת ה' מתירה שחיטת בהמה ואת אכילתה לאחר מכן; שחיטת בהמה לתאוה גרידא הרי היא שפיכות דמים.

נורמה זו מחזירה את עם ישראל בהיבט מסויים למצב האנושי שלפני המבול, אז היה איסור לבני האדם לאכול בשר, וחייו היו נחשבים כמעט כחיי אדם.

אמנם, הקרבת עולות הייתה נהוגה ורצויה לפני ה' גם אז, שכן הבל ונוח (עוד לפני היתר הבשר) הביאו עולות והן התקבלו בצרפון לפני ה' (בראשית ד', ד', ו' ו' ח' כ"כ"א).

פסוק זה מקביל לפסוק אחר העוסק בענייני עבודה זרה: "ונתתי את פני בנפש הקוֹא, והכרתי אתו מקרב עמו" (כ', ו). עצם העובדה שהתורה מתבטאת בלשון זהה בשני האיטורים מצביעה על דמיון ביניהם, דמיון הטמון בטעמה ובשורשה של המצווה.

אמנם כפי שאומרת נחמה ליבוביץ בעיונים לספר ויקרא, דרך זו אופיינית לשיטת הרמב"ם בטעמי המצוות, וזוהי שיטתו בכמה מצוות וראות עיקר טעמן במלחמה נגד עבודה זרה.

הרמב"ן גם הוא חולק על הרמב"ם ואומר:

6. הרמב"ן על ויקרא י"ז י"א

כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על המזבח - משמעות הכתוב הזה שיאמר, שיאסר לנו הדם מפני שנתנו לנו להיות על המזבח לכפר על נפשותינו, והוא חלק השם, כטעם החלב. ואם נקשה למה אסר דם החיה והעוף אשר לא יקרב, נדחה את השואל, שרצה להרחיקנו מכל דם שלא נשגה בו, אע"פ שלא עשה כן בחלב כי ניכר הוא:

והרב כתב במורה הנבוכים (ג מו), כי היו הכשדים מואסים הדם ויחשבוהו להם לטומאה, אבל יאכלו ממנו הרוצים להתחבר לשדים ולהנבא מהם העתידות, והתורה תכוין לעולם להרוס בניי סכלותם בהפוך מחשבותיהם, ולכן אסרה הדם באכילה ובחירה בו להטהר בהזאות ולזרקו על המזבח לכפרה, ולכן אמר (פסוק י') ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם, כמו שאמר בנותן מזרעו למוֹלך (להלן כ ו), שהוא מביא למין ממיני ע"ז, כי לא נאמר כן במצוה אחרת:

ואלו דברים מיושבים, אבל הכתובים לא יורו כן, שהם יאמרו תמיד בטעם האסור, כי נפש כל בשר דמו בנפשו (פסוק יד), כי נפש הבשר בדם הוא (פסוק יא), והחזיר במשנה תורה (דברים יב כג) רק חזק לבלתי אכול הדם כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר:

[כלומר נראה שהרמב"ן במקרה זה היה מוכן לקבל את טעמו של הרמב"ם לולי התורה נתנה בפירוש נימוק אחר לאיסור זה, וממשו הרמב"ן]

והראוי שנפרש בטעם איסורו, כי השם ברא כל הנבראים התחתונים לצורך האדם כי הוא לבדו בהם מכיר את בוראו, ואף ע"פ כן לא התיר להם באכילה מתחילה רק הצומח לא בעלי הנפש, כאשר בא בפרשת בראשית שנאמר (בראשית א כט) הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע וגו'. וכאשר היה במבול שנצולו בזכותו של נח, והקריב מהם קרבן, והיה לרצון לו, התיר להם השחיטה, כמו שאמר (שם ט ג) כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל, כי חיותם בעבור האדם. והנה התיר גופם אשר הוא חי בעבור האדם, שיהיה להנאתו ולצרכו של אדם, ושתהיה הנפש שבהם לכפרה לאדם, בקרבים לפניו יתברך, לא שיאכלוהו. כי אין ראוי לבעל נפש שיאכל נפש, כי הנפשות כולן לאל הנה, כנפש האדם וכנפש הבהמה לו הנה, ומקרה אחד להם, כמות זה כן מות זה, ורוח אחד לכל (קהלת ג יט):

על הדרך שיראוהו חוקרי היונים, מן השכל הפועל התנוצץ זיו וזוהר צח מאד ובהיר, וממנו יצא נצוץ נפש הבהמה, והנה היא נפש גמורה בצד מן הפנים, ולכן יש בה דעת לברוח מן הנזק וללכת אחרי הנאות לה, והיכר ברגילים, ואהבה להם, כאהבת הכלבים לבעליהן, והיכר מופלא באנשי בית בעליהם, וכן ליונים דעת והכרה:

כלומר לדעת הרמב"ן עיקר איסור אכילת דם הוא חינוך האדם לכיבוד החיים, חיי כל יצור בעל נפש חיים, מכיוון שגם לבעלי החיים נתנה חיות מאת הבורא.

הרמב"ן גם מביא טעם נוסף והוא:

מן הידוע עוד, כי הנאכל ישוב בגוף האוכל והיו לבשר אחד, ואם יאכל אדם נפש כל בשר והוא יתחבר בדמו והיו לאחדים בלב תהיה עובי וגסות בנפש האדם, ותשוב קרוב לטבע הנפש הבהמית אשר בנאכל, כי הדם לא יצטרך עכול כשאר הנאכלים שישתנו בעכולם, ויתלה בו נפש האדם בדם בהמה. והכתוב אומר (שם שם כא) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ. ולכן אמר (פסוק יד) כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא, כי לכל בשר באדם ובבהמה נפש בדם, ואין ראוי לערב הנפש הנכרתת בנפש הקיימת, אבל תהיה לה כפרה על המזבח לרצון לפני ה': וזה טעם, על כן אמרתי לבני ישראל. בעבור שהדם הוא הנפש ואין ראוי שתאכל הנפש את הנפש, ואני חמלתי על נפש האדם ונתתיו להם על המזבח שתהיה נפש הבהמה מכפרת על נפשו.

טעם זה המדבר על השפעה שלילית של הדם על נפש האדם מופיע גם באברבנאל ובאבן עזרא הדורשים את הפסוק "כי הדם הוא הנפש" כאילו היה כתוב: "כי אדם הוא הנפש".

כלומר, אכילת הדם מזיקה לאדם.

באכילת דם הבהמה, מתאחד דם האדם עם דם הבהמה ונעשה אחד. פועל יוצא מכך הוא השפעה ישירה על נפשו של האדם שתיחפך בהמית יותר ותאווהנית יותר.

שאיפותיו ורצונותיו יהפכו בהמיים - שאיפות שאינן עולות בקנה אחד עם השאיפה לדעת את ה', שאיפה הצריכה להיות טבועה בכל אדם. (ודעה דומה מופיעה גם אצל בעל ספר החינוך)

ר' שמשון רפאל הירש מבאר בפירושו על התורה את טעם איסור אכילת הדם בהיבט שונה. הוא מבסס את הסברו על שני האיזכורים הראשונים בספר ויקרא (בפרקים ג' וז') שבהם כפי שראינו הוזכרו איסורי אכילת הדם ואכילת חלב יחדיו.

7. רש"י הירש על ויקרא ג' י"ז:

"חלב ודם הם שני קטבים של גוף הבהמה. מהות הבהמה מרוכזת בדם - "כי בדם הוא הנפש" ואילו החלב הוא התוצרת האחרונה של החיים האורגניים של הבהמה - והבהמה יצרתה לוצרך עצמה. מבחינה סימלית - בקרבן הבהמה - יכול דם הבהמה לסמל את מהותו של האדם, וגם חלב הבהמה יכול לסמל את מטרותיו של האדם. אך מבחינה ממשית אין מהות הבהמה יכולה להיות מהות אנושית, ומטרות הבהמה אל תהינה מטרות לאדם. דוקא מפני שהם מסמלים את האדם בקרבן - אל יעברו לאדם באופן ממשי, לבל יעלה על דעתנו שאפשר לזהות את טבע האדם עם טבע הבהמה."

כלומר, רש"י הירש מסביר את הקשר בין איסור אכילת דם לאיסור אכילת חלב באופן הבא:

הדם הוא המרכיב הבסיסי בכל בהמה, והוא מסמל את מהות הבהמה ואת מקור החיות שבה.

לעומת זאת, החלב הוא חומר שאיננו מולד ושהבהמה יוצרת בכוחות עצמה, ואם כן, מסמל החלב את שאיפותיה של הבהמה.

מבחינה סימבולית לא רצתה התורה שאדם יושפע משאיפות הבהמה שאין להן מקום בשאיפות האנושיות הרצויות. ובנקודה זו חלוקים האברבנאל והרש"י הירש בפרשנותם. בזמן שסבור האברבנאל שיש כאן השפעה פיזית ממשית של גוף הבהמה על גופו של האדם, סבור הרש"י שמדובר בהשפעה סימבולית גרידא.

נספח: השוואה בין איסורי הדם					
ויקרא ג' (פסוק י"ז)	ויקרא ז' (פסוקים כ"ו-כ"ז)	ויקרא י"ז (פסוקים י"ב-י"ג)	דברים י"ב (פסוק ט"ז)	דברים י"ב (פסוקים כ"ג-כ"ה)	
הקשר האיסור	א. קרבן שלמים. ב. ההקשר הרחב יותר הוא הנחיות לבני ישראל בדיני הקרבנות (ויקרא א', א' והלאה).	א. קרבן שלמים. ב. ההקשר הרחב יותר הוא דרכי ההיתר של אכילת בשר: הקרבים למזבח - ישחטו באהל מועד; החיות והעופות שאינם קרבים - מותר לשוחטם בחוץ (פסוק ג', ועיינו בפירוש הרמב"ן לפסוק). ג. בצמוד לאיסור הדם, לאחריו, נזכר דין אכילת נבלה (פסוקים ט"ו-ט"ז)	חובת העלאת עולות במקום "אשר יבחר ה'" (פסוקים ט"ז) וזביחה לצורך אכילה במקום (פסוק ט"ו).	היתר אכילת בשר בכל מקום (פסוקים כ"ג-כ"ה) וחובת הבאת קדשים ל"מקום אשר יבחר ה'" (פסוק כ"ו).	
אופי האיסור	א. ציווי סתמי וקצר האוסר אכילת חלב ודם באופן כללי. ב. העונש על אכילת דם וחלב הוא כרת (פסוקים כ"ה וְכ"ז).	א. נזכר עונש הכרת בלבד, ללא איסור; סגנון הדין הוא "איש איש..." (פסוק י'). ב. סגנון העונש הוא "ונתתי פני" (שם). ג. נזכר נימוק כפול לאיסור: 1. "כי נפש הבשר בדם היא" (י"א) 2. "ואני נתתיו לכם על המזבח" (שם). ד. האיסור נזכר בלשון עבר: "על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכס לא תאכל כל דם" (שם).	א. האיסור לאקוני ומנוסח כסייג: הבשר מותר, אך הדם אסור. ב. הציווי לשפכו על הארץ נראה כזהה עם איסור אכילתו.	א. האיסור מופיע באריכות ומנוסח כסייג: מותר לאכול בשר, אך אסור לאכול דם. ב. מופיע נימוק לאיסור: "כי הדם הוא הנפש" (פסוק כ"ג). ג. יש שלוש חזרות על האיסור (אחת בכל פסוק), חיזוק ("רק חזק" [כ"ג]) והבטחת שכר טוב על קיום האיסור (כ"ה).	